

Dünya elminin korifeylərindən biri

Nəsirəddin Tusi

də tamamladığı məşhur "Şərh əl-İşarat" (Əbu Əli ibn Sinanın "İşarələr və qeydlər" adlı fəlsəfi risaləsinə şərh) əsərinin sonunda yazırdı: "Mən bu kitabın əksər fəsilərini olmanın dərəcədə ağır bir şəraitdə yazdım. Ürək bundan artıq sıxıntı çəke bilməzdi".

1253-cü ildə Çingiz xanın nəvəsi Hülaku xanın Yaxın Şərqi yürüşü bir çox hadisələrlə yadda qalmışdır. Onun qoşunları 1256-cı ildə fəth olunmaz sayılan Ələmüt qalasını tutaraq İsmaililər dövlətinin hakimiyyətinə son qoymuş, Tusini və digər alim məhbusları azad etmişdi. Nəsirəddin Tusi Hülaku xanın şəxsi məsləhətçisi təyin olunmuşdu.

1260-cı ildə Hülaku xan Elxanilər dövlətinin paytaxtını əvvəlcə Azərbaycanın qədim mədəni mərkəzlərindən olan Marağanı, sonra isə Təbrizi seçir. Həmin vaxt Tusi Marağa rəsədxanasının tikintisinə başlayır. Əslində, rəsədxana tikdirmək onun çoxdankı arzusu olub. Qısa müddətdə rəsədxananın tikiləcəyi yeri müəyyənləşdirir, astronomik cihazlar hazırlayır, burada yaradılacaq kitabxanaya müxtəlif şəhərlərdən qiymətli kitablar gətirir və rəsədxanada araşdırmalar aparmaq dünyanın bir çox ölkəsindən alimlər dəvət edir. Rəsədxananın nəzdində 400 min kitab saxlanan kitabxana və bu elmi mərkəzi kadrlarla təchiz etməkdən ötrü məktəb fəaliyyət göstərirdi. Nəsirəddin Tusi bu məktəbdə özünün davamçılarını hazırlırdı. Mütəfəkkirin fəlsəfi məktəbinin görkəmli nümayəndələri arasında Nəcməddin Qəzvin, Qütbəddin Şirazi, Cəmaləddin Hilli və s. vardı.

AMEA-nın müxbir üzvü Zakir Məmmədov Nəsirəddin Tusinin irsini araşdırarkən mənbələr əsasında belə bir faktı qeyd edir ki, 1266-cı ildə Marağa rəsədxanasında N.Tusi ilə bir yerdə çalışan azərbaycanlı mühəndis Kəriməddin Əbubəkr Mahmud oğlu Səlməsinin düzəltdiyi cihazlar arasında içi boş Yer kürəsi modeli də varmış. Üzərində iqlimlərin təsviri verilmiş bu fiqur coğrafi qlobus idi. Bununla da Zakir Məmmədov elm aləmində ilk coğrafi qlobusun alman alimi Martin Böhaymın (1459-1507) hazırlaması haqqında fikri elmi fakt əsasında təkzib edir.

Elmin müxtəlif sahələri ilə dərinləndirən maraqlanan alimin qələmindən çıxan yüzdən artıq əsər astronomiya, riyaziyyat, fizika, tibb, fəlsəfə, etika, məntiq və digər sahələrə həsr olunmuşdu. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bir çox tədqiqatçılar onu astronomiya və riyaziyyat elminin alimi kimi

qiymətləndiriblər. Nəsirəddin Tusi bu sahələrdə iyirmidən artıq uğurlu araşdırmanın müəllifidir. Riyaziyyata həsr etdiyi əsərlər yalnız ərəbcə, astronomiya üzrə tədqiqatları isə həm fars, həm də ərəb dillərində yazılmışdır.

Alimin riyaziyyat elmi ilə bağlı ən məşhur əsərləri arasında "Şəklül-qita" ("Bütöv çoxtərəfli haqda risalə"), "Cəmə'ül-hesab" ("Lövhə və tozun köməyi ilə hesab toplusu"), "Dairənin ölçüsü", "Təhrir Öqlidis" ("Evklid "Başlanğıc"ının təsviri") kimi kitablar xüsusi yer tutur. Dörd hissədən ibarət "Zic-ilxani" ("İlxanilərin astronomik cədvəlləri") əsəri ilə adını dünya astronomiya tarixinə yazmışdır. Onun əsərləri yalnız Şərqdə deyil, həmçinin Avropada da həndəsə və triqonometriyanın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

1594-cü ildə Romada ərəb, sonra isə latın dilinə tərcümədə çap olunan "Evklid "Başlanğıc"ının təsviri" əsəri Tusi ideyalarının Avropada yayılmasında böyük rol oynamışdır. Beş kitabdan ibarət yazdığı "Bütöv dördtərəfli haqda risalə" də məşhurdur.

haqqında risalə" də məşhurdur. Dünya elmi tarixində ilk dəfə bu əsərdə triqonometriyaya müstəqil elm sahəsi kimi yanaşılır. Alimin coğrafiya, musiqi və astronomiyaya dair çoxsaylı əsərləri də diqqətə layiqdir. Bunların arasında "Bağdadın tarixi", "İşığın əks olunması və sınması haqda risalə", "Evklid optikası", "Göy qurşağının öyrənilməsinə dair risalə", "Qiymətli daşlar haqqında kitab", "Tibb qanunları", "Dövlət maliyyəsi haqqında risalə", "Xoşbəxt günlərin seçilməsi" (astrologiya) və başqa əsərləri misal göstərmək olar. Bütün dünyanı öz istedadı və elmi bilikləri ilə heyretləndirən Nəsirəddin Tusi həm də gözəl şair, söz ustası olub. Alimin zəngin elmi irsi ilə yanaşı, bədii irsi də görkəmli şəxsiyyətə əbədiyaşarlıq qazandırdı. XIV əsrdə Nəsirəddin Tusinin nəvə-nəticələri Marağadan Ordubada köçüb və Ordubadilər sülaləsinin əsasını qoyublar. Səfəvilər dövründə onlar bir sıra dövlət vəzifələrində çalışıblar.

25 iyun 1274-cü ildə (18 zilhiccə 672-ci il) Bağdadda vəfat edən Nəsirəddin Tusi öz vəsiyyəti ilə Bağdad yaxınlığındakı Kazımeyn şəhərində, Kazımiyyə məscidində şiələrin 7-ci imamı İmam Musseyi-Kazımla onun nəvəsi, on iki imam şiələrinin 9-cu imamı İmam Məhəmməd Təqinin məzarlarının ayaq tərəfində dəfn olunmuşdur.

Əxlaqı sərvət hesab edərək onun fitri olmadığını qeyd edən Nəsirəddin Tusi deyirdi: "Əgər xasiyyət fitri olsaydı, onda ağıllı adamlar öz uşaqlarının tərbiyəsi və cavanların əxlaqının saflaşdırılması, möhkəmləndirilməsi və adət şəklində salınmasını məsləhət görməz, özləri də bununla məşğul olmazdılar". Misilsiz şəxsiyyət, ensiklopedik zəka sahibi və sağlığında alimlər alimi adı qazanan Nəsirəddin Tusi nəinki Şərqdə, bir çox Avropa ölkələrində şöhrət qazanmışdır.

1201-ci il fevralın 17-də Tus şəhərində anadan olan Məhəmməd İbn Həsən ət-Tusi bəzi mənbələrin qeyd etdiyinə görə, əslində Zəncanla Həmədan arasında yerləşən Savə şəhərindəndir. Lakin Tusda doğulduğu üçün "Tusi" nisbəsi ilə tanınmışdır. İlk təhsilini atasından, sonra Həmədan və Tus şəhərlərində dövrünün tanınmış alimlərinin - İbn Sina və Bəhmənyar əl-Azərbaycanının davamçılarından almışdır. Qazandığı hərtərəfli və dərin biliklər sayəsində elmi mühitdə məşhurlaşmış, gənc yaşlarından bir sıra hökmdarların diqqətini cəlb etmişdir.

Otuz yaşında ikən Kuhistan ismaililərinin rəhbəri Nəsirəddin Möhtəşəm onu sarayına qonaq çağırır və gənc alimdən əxlaq barədə kitab yazmasını xahiş edir. Beləliklə, Nəsirəddin Tusi 1235-ci ildə sonralar ona dünya şöhrəti gətirən və bir çox dillərə tərcümə olunan məşhur "Əxlaq-ı Nasiri" əsərini yazır. Bir müddət sonra bu əsərə görə Tusi həbs olunaraq ismaililərin əlçatmaz dağ zirvələrində yerləşən Ələmüt qalasına aparılır. Sürgün həyatı yaşayan Nəsirəddin Tusi 12 il dözülməz mənəvi sıxıntılar keçirsə də qaladakı zəngin kitabxanadan istifadə edərək elmi yaradıcılıqla məşğul olur. Özü isə bu barədə 1242-ci il